Müdelles Hadîs ve Müdellis Râvîler

İslam dininde Hz. Peygamber'in (sav) söz, fiil ve onaylarını kapsayan sünnet, Kur'an-ı Kerîm'den sonra ikinci temel kaynak konumundadır. Buna bağlı olarak sünnetin doğru bir şekilde anlaşılması son derece önemlidir. Hz. Peygamber'in (sav) hadisleri, sünnetin yazılı kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu sebeple Müslüman bilginler, ilk dönemlerden itibaren hadislerin sıhhatini tespit etmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda ise rivâyet ve dirâyet yöntemlerini işleyen usûl ilmi meydana gelmiştir.

Hadis Usûlü adına rivâyet ve dirâyet ilminin temellerini atan muhaddisler, Hz. Peygamber'e (sav) ait söz, fiil ve uygulamaların gelecek nesillere daha doğru aktarılabilmesi amacıyla titiz çalışmalar ortaya koymuşlardır. Hadis bilginleri bu tetkikler neticesinde, hem râviye hem de rivâyete yönelik bazı kriterler belirlemişlerdir. Bu bağlamda usûl ilminin verileriyle sened ve metin üzerinde incelemeler yaparak hadisleri çeşitli kategorilere ayırmışlardır. Hadis ilminin kavramsallaşma sürecini tamamladığı III. (IX.) asrın sonu ve IV. (X.) asrın başı itibariyle hadisler; sahîh, hasen ve zayıf şeklinde taksim edilmiştir.

Elinizdeki çalışmada zayıf hadis çeşitlerinden biri olan "müdelles hadis" konusu çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında konu, metot ve ilgili çalışmalara yer verilmiş, müdelles hadisin zayıf hadis kategorisindeki yerine işaret edilmiştir. Birinci bölümde bir tür aldatma biçimi olan tedlîsin mahiyeti ve çeşitleri üzerinde durulmuş, ikinci bölümde de tedlîsin hükmü ve müdellis râvîlerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Çalışma, ulaşılan tespit ve değerlendirmeleri ihtiva eden sonuç kısmıyla sona ermektedir.

ISBN 978-605-9786-62-1

Müdelles Hadîs ve Müdellis Râvîler

Dr. Mustafa Tanrıverdi

Müdelles Hadîs ve Müdellis Râvîler

Dr. Mustafa Tanrıverdi

1988 yılında Niğde-Merkez-Pınarcık köyünde doğdu. İlköğrenimini Pınarcık köyünde (2001) lise tahsilini ise Niğde İmam- Hatip Lisesi'nde tamamladı. (2005). Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. (2009) Aynı yıl Iğdır'a öğretmen olarak atandı. 2010-2011 arasında askerlik görevini yerine getirdi. (2011) Iğdır Üniversitesi SBE'de yüksek lisansını (2013) Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE'de doktorasını tamamladı. (2019) MEB bünyesinde 2009'da başladığı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği görevinden ayrılarak Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'ne intisap etti. (2020) Ulusal ve uluslararası düzeyde kitap, kitap bölümü, makale, çeviri ve proje gibi çeşitli çalışmaları bulunan yazar, hâlihazırda anılan kurumun Hadis Anabilim dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir kız çocuğu olan Tanrıverdi, Arapça ve İngilizce bilmektedir.

ISBN	978-605-9786-62-1
Sertifika No	13423
Yayın Sıra No	162
Yazar	Dr. Mustafa Tanrıverdi
Yayın Yönetmeni	Emek Üşenmez
Editör	Alper Yıldırım
Kapak Tasarımı	Sercan Arslan
Sayfa Düzeni	DBY Ajans
Baskı Tarihi	İstanbul, 2019
Baskı / Cilt	Hünkar Yayıncılık Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 17815)

Elektronik ortam ve tüm baskı hakları
Akademik Kitaplar'a aittir. © 2019

AKADEMİK KİTAPLAR

Alemdar Mah. Taşsavaklar Sokak No: 10 Kat: 3 D: 201
Karar Han - Cağaloğlu, Fatih / İstanbul
Tel: +90 532 576 54 30
www.akademikkitaplar.com • akademikkitaplar@gmail.com

Müdelles Hadîs ve Müdellis Râvîler

Dr. Mustafa Tanrıverdi

İstanbul, 2019

Bu çalışmayı sevgili kızım
Esma Zülâl'e ithaf ediyorum.

İçindekiler

Kısaltmalar 11

Önsöz 13

Giriş 15

1. Konu ve Metot 15
2. Kaynaklar Hakkında 17
3. Zayıf Hadis ve Çeşitleri 23

A. Senedten Kaynaklanan Zayıf Hadîs Çeşitleri 29

I. Sarîh/ Açık İnkıtâ'ya Göre Zayıf Hadîs Çeşitleri 29

a. Mu'dal Hadis 30
b. Munkatı' Hadîs 31
c. Mu'allak Hadîs 33
d. Mürsel Hadis 34

II. Müphem/ Kapalı İnkıtâ'ya Göre Zayıf Hadîs Çeşitleri 35

a. Mürsel-i Hafî 35
b. Müdelles Hadis 36

B. Râvîden Kaynaklanan Zayıf Hadis Çeşitleri 38

a. Mevzû' 39
b. Metrûk 40
c. Münker-Şâz 40
d. Mu'allel 41
e. Müdrec 41
f. Maklûb 41
g. Muzdarib 42
ı. Musahhaf-Muharref 43

-Birinci Bölüm-
[Tedlîsin Mahiyeti ve Türleri]

1. Kavramsal Çerçeve 45
1.1. Tedlîsin Sözlük Anlamı 45
1.2. Tedlîsin Terim Anlamı 49
2. Tedlîsin Ortaya Çıkışı 54
3. Tedlîsin Kapsamı 55
4. Tedlîsle İlgili Kavramlar 57
4.1. Müdelles Hadis 57
4.2. Müdellis 59
4.3. İrsâl 61
4.4. İnkıta' 63
4.5. Semâ' - Arz 63
a. Semâ' 63
b. Arz - el-Kırâe ale'ş-Şeyh 65
4.6. Likâ/ Görüşme 66
4.7. Muâsarat/ Çağdaş Olma 67
4.8. Edâ Sîgaları 71
4.9. Ta'lîk 74
5. Tedlîsin Sebepleri 78
5.1. İtikâdî Nedenler 79
5.2. Kabul Görme Eğilimi 81
5.3. Alışkanlık 82
5.4. Yaş Faktörü 83
5.5. Âli İsnâd İsteği 84
5.6. İlmî Rekabet 86
5.7. Tezyin/ Süsleme 87
5.8. Metnin İsnâda Tercih Edilmesi 88
6. Tedlîsin Türleri 90
6.1. Tedlîsü'l-İsnâd 93
6.1.1. Tanımı ve Şartları 93
6.1.2. Tedlîsü'l-İsnâdın Türleri 97

6.1.2.1. Tedlîsü'l-İskât....97
6.1.2.2. Tedlîsü'l-Kat' 99
6.1.2.3. Tedlîsü'l-'Atf 101
6.1.2.4. Tedlîsü'l-Hazf 102
6.1.2.5. Tedlîsü's-Sıyâğ 104
6.1.2.5.1. Tedlîsü'l-İcâze 105
6.1.2.5.2. Tedlîsü'l-Vicâde 106
6.1.2.5.3. Tedlîsü'l-Münâvele 108
6.2. Tedlîsü't-Tesviye....110
6.3. Tedlîsü'ş-Şüyûh....115
6.3.1. Tedlîsü'l-Bilâd....118

-İkinci Bölüm-
[Tedlîsin Hükmü ve Müdellis Râvîler]

1. Tedlîsin Hükmü 121
1.1. Tedlîsü'l-İsnâd'ın Hükmü....124
1.1.1. Kabul Edenler....124
1.1.2. Reddedenler....127
1.1.3. Koşullu Kabul Edenler....130
1.1.3.1. Râvîye Göre....131
1.1.3.2. Rivâyete Göre....135
1.2. Tedlîsü't-Tesviye'nin Hükmü....137
1.3. Tedlîsü'ş-Şüyûh'un Hükmü....141
1.3.1. Tedlîsü'l-Bilâd'ın Hükmü....143
2. Müdellis Râviler Ve Tasnîfi 144
2.1.Alfabetik Sistem 146
2.1.1. Esmâü'l-Müdellisîn....146
2.1.2. Kitâbu'l-Müdellisîn 149
2.2. Tabakat Sistemi....153
2.2.1. Tabakâtu'l-Müdellisîn 155
2.2.1.1. Birinci Tabaka....156
2.2.1.2. İkinci Tabaka....158
2.2.1.3. Üçüncü Tabaka 160

2.2.1.4. Dördüncü Tabaka 162
2.2.1.5. Beşinci Tabaka 163
2.3. Sahîhayn Müdellisleri 164
2.3.1. Nadiren Tedlîs Yapan Râviler 168
2.3.2. Sikât'tan Tedlîs Yapan Râviler 169
2.3.3. Sıklıkla Tedlîs Yapan Râviler 170
Sonuç 173
Kaynakça 179

Kısaltmalar

b. : bin, ibn
bkz. : bakınız
bs. : baskı, basım
cc : celle celâlühû
C. : Cilt
çev. : çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EI2 : Encyclopedia of Islam (Second Edition)
H./h. : Hicrî
Hz. : Hazreti
krş. : karşılaştırınız
ö. : ölümü
S. : Sayı
s. : sayfa
ss. : sayfadan sayfaya
sav : sallallâhu aleyhi ve sellem
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : tahkik
ty. : tarihi yok
vd. : ve devamı
Yay. : Yayınları, Yayıncılık
yy. : yayımcı yok
yyy. : yayım yeri yok

Önsöz

İslam dininde Hz. Peygamber'in (sav) söz, fiil ve onaylarını kapsayan sünnet, Kur'an-ı Kerîm'den sonra ikinci temel kaynak konumundadır. Buna bağlı olarak sünnetin doğru bir şekilde anlaşılması son derece önemlidir. Hz. Peygamber'in (sav) hadisleri, sünnetin yazılı kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu sebeple Müslüman bilginler, ilk dönemlerden itibaren hadislerin sıhhatini tespit etmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda ise rivâyet ve dirâyet yöntemlerini işleyen usûl ilmi meydana gelmiştir.

Hadis Usûlü adına rivâyet ve dirâyet ilminin temellerini atan muhaddisler, Hz. Peygamber'e (sav) ait söz, fiil ve uygulamaların gelecek nesillere daha doğru aktarılabilmesi amacıyla titiz çalışmalar ortaya koymuşlardır. Hadis bilginleri bu tetkikler neticesinde, hem râviye hem de rivâyete yönelik bazı kriterler belirlemişlerdir. Bu bağlamda usûl ilminin verileriyle sened ve metin üzerinde incelemeler yaparak hadisleri çeşitli kategorilere ayırmışlardır. Hadis ilminin kavramsallaşma sürecini tamamladığı III. (IX.) asrın sonu ve IV. (X.) asrın başı itibariyle hadisler; sahîh, hasen ve zayıf şeklinde taksim edilmiştir.

Elinizdeki çalışmada zayıf hadis çeşitlerinden biri olan "müdelles hadis" konusu çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu

çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında konu, metot ve ilgili çalışmalara yer verilmiş, müdelles hadisin zayıf hadis kategorisindeki yerine işaret edilmiştir. Birinci bölümde bir tür aldatma biçimi olan tedlîsin mahiyeti ve çeşitleri üzerinde durulmuş, ikinci bölümde de tedlîsin hükmü ve müdellis râvîlerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Çalışma, ulaşılan tespit ve değerlendirmeleri ihtiva eden sonuç kısmıyla sona ermektedir.

Her şeyden önce yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın danışmanlığını yürüten değerli hocam Doç. Dr. Necmettin ŞEKER'e hürmet ve teşekkürlerimi sunarım. Master dönemindeki kıymetli yol arkadaşlığı ile bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim Sayın İbrahim KAYA'ya teşekkür ederim. Çalışmanın kitaplaşmasına katkı sunan ve içinde bulunduğum meşakkatli çalışma sürecinde her daim desteğini gördüğüm Sayın Alper YILDIRIM'a şükran borçluyum. Bu süreçte kendilerini ihmal ettiğim kıymetli eşim Zinnire Hanım'a ve sevgili kızım Esma Zülâl'e en kalbî teşekkürlerimi sunuyorum.

Tenkit ve tavsiyeleriyle çalışmanın nihayete ermesinde emeği geçen herkese ve çalışmayı yayımlayan yayınevi yönetimine ve çalışanlarına müteşekkirim. Son olarak kitap hakkında görüş, uyarı ve eleştirilerin minnetle karşılanacağını belirtmek istiyorum. Hamd ve sena O'na (cc), salât ve selâm Resûlü'ne (sav) yaraşır. Gayret bizden, tevfîk Allah'tandır.

Mustafa TANRIVERDİ
Eskişehir 2019

Giriş

1. Konu ve Metot

Hz. Muhammed'in (sav) Kur'ân'ı açıklayan ve insanlara yol gösteren sözleri tüm Müslümanlar için büyük bir öneme sahiptir. Bu önem, İslam Peygamberi (sav) henüz hayattayken onun söz, fiil ve uygulamalarını konu alan hadis sahifelerinin oluşturulmasıyla kendisini göstermiştir. Hadis edebiyatının ilk ürünleri olarak kabul edilen ve az miktarda hadis içeren bu sahifelere gösterilen yoğun ilgi, daha I. (VII.) asırda Müslümanlar tarafından rivâyet malzemesinin sonraki nesillere aktarılması yolunda gösterilen özel bir gayrete dönüşmüştür. Bu gayret hadis imamlarının rivâyet malzemesinin nakline ilişkin kuralları konu alan çalışmalarıyla somut bir çerçeve kazanmış ve zamanla bu doğrultuda geniş bir literatür meydana getirmiştir. Nitekim hadis imamlarının râvî ve rivâyetlerle ilgili ortaya koymuş oldukları ölçütler, hadislerin sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde intikalini amaçlayan önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Ancak Kur'an'dan sonra en önemli kaynak konumuna sahip olan hadislerin, ilk kaynaktan alındığı şekliyle herhangi bir değişikliğe uğramadan nakledildiğini veya kayıt altına alındığını söylemek mümkün değildir.

Tarihsel süreç içerisinde birtakım sebeplerden ötürü râviler, kimi zaman hadisin metnine kimi zaman da senedine müdahalede bulunmuşlar ve bu durumu gizlemeye çalışmışlardır. Buradan hareketle hadis usulünde "tedlîs" adı verilen ve muhatabı yanıltmaya yönelik bir girişim olarak karşımıza çıkan bu rivâyet yöntemi araştırılmaya değer bir konudur.

Bu çalışma, hadis rivâyetinde tedlîs faaliyetini incelemeye yönelik mütevazı bir girişimdir. Çalışma usûl ilminde müdelles hadisi çeşitleri, örnekleri ve uygulayıcılarıyla beraber ele almaktadır. İnceleme sahası, zayıf hadis kategorisindeki senedten kaynaklanan zayıf hadis türlerinden müphem/kapalı inkıtâ' içeren zayıf hadis çeşitleri arasında yer alan müdelles hadis ve ilgili kavramlarla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla bu eserde hadis usulünde aldatıcı/yanıltıcı bir rivâyet biçimi olan tedlîs teknik yönleri ile incelenmiştir.

Çalışmanın hadis usulü konuları arasında nasıl bir zemine oturduğuna işaret etmek amacıyla giriş bölümünde zayıf hadis kategorisi içerisinde müdelles hadisin konumuna değinilmiş, sonrasında da tedlîsin kavramsal çerçevesi üzerinde durulmuştur. Konuya dair erken ve geç dönem hadis usulü kaynakları incelenmiş, tedlîsle alakalı tartışmalara yer verilerek konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Yapılan analizleri anlaşılır kılmak için tedlîsin bazı türlerine ilişkin örneklere yer verilmiştir. Râvîlerin yanıltıcı bir nakil biçimi olan tedlîs yöntemine hangi sebep ve sâiklerle başvurduğuna ilişkin tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca bu konudaki yazılı literatür taranarak elde edilen veriler ışığında hadis rivâyetinde tedlîse başvuran râvîler tespit edilmeye çalışılmış ve söz konusu müdellis râvîlere ilişkin çeşitli yönlerden kategorik bir sınıflandırma yapılmıştır. Dolayısıyla eserde ortaya çıkışı, çeşitleri, örnekleri, hükümleri, uygulayıcıları ve başvurma se-

bepleri ile müdelles hadis ve müdellis râvîler konusu üzerinde durulmuştur.

Söz konusu araştırma, hadis naklini olumsuz etkileyen tedlîs faaliyetine dikkat çekmeyi ve hadis tenkidinin önemli bir parçası olarak kabul edilen isnad tenkidine ilişkin incelemelere mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca müdellislerin hadisin senedindeki râvîlere ve rivâyet lafızlarına yönelik tasarruflarını ve bu müdahalelerin hadislerin sıhhati üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik farkındalık oluşturma amacındadır.

2. Kaynaklar Hakkında

Bir rivâyet biçimi olarak tedlîsin mahiyeti, kapsamı, çeşitleri ve hükümleri ile birlikte ele alındığı bilgiler, çoğunlukla usûl kitaplarında yer almaktadır. Bununla birlikte müdellis râviler hakkında teferruatlı bilgi içeren ricâl ve tabakât kitapları da konuyla ilgili değerli kaynaklar arasında sayılabilir. Hadis rivâyetinde tedlîse başvuran râvilerle ilgili literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu eserlerden bir kısmı, tamamen müdellis râvilerin tasnîfini ele alan çalışmalar iken bir kısmı ise usûl eseri olup tedlîs bahsinde söz konusu müdellislere kısmen değinen eserlerdir. Burada çalışmada faydalanılan eserler kısaca tanıtılacaktır.

1. *Zikru'l-müdellisîn*: Nesâî (ö. 303/915) bu eserinde rivâyetlerinde tedlîse başvuran râvîlerle ilgili bazı bilgiler vermektedir.

2. *Kitâbu'l-kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*: Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) bu eserde tedlîs kavramını, çeşitleri, örnekleri ve hükümleriyle birlikte ele alarak kapsamlı açıklamalarda bulunmuştur.

3. *Ulûmu'l-hadîs*: İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) tedlîs kavramını ele aldığı bu eserinde tedlîsin çeşitleri ve örneklerine de yer vermiştir.

4. *Câmi'u't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl*: Alâî (ö. 761/1359) bu eserinde mürsel hadisle beraber tedlîsin tarifi, çeşitleri, hükümleri, tedlîs yapmakla nitelenen râviler ve dereceleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Alâî'nin verdiği bilgiler daha sonradan Makdîsî, Zehebî, Halebî ve İbn Hacer gibi birçok muhaddise de rehber olmuş ve Alâî merkezli eserler vucuda getirilmiştir. Bu dönemden sonra yazılan eserlerlerde Alâî'nin konuya ilişkin görüşleri sistemleştirilmiş ve büyük ölçüde ondan yararlanılmıştır. Alâî, mürsel hadislere dair verdiği bilgilerde tedlîs yapmakla bilinen 68 râviyi sıralamış ve beraberinde bu râvîlerle ilgili önemli bilgilere yer vermiştir.

5. *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisâri 'ulûmi'l-hadîs*: İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) eserini şerheden Ahmed Muhammed Şâkir, bu eserde tedlîs ve çeşitlerini inceleyerek hükümleriyle ilgili bilgiler vermiştir.

6. *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*: Zerkeşî (ö. 794/1392) bu eserde aldatıcı bir rivâyet biçimi olarak tedlîsi çeşitli yönleri ile ele almıştır.

7. *Kitâbü'l-müdellisîn*: İbnü'l-Irâkî (ö. 826/1423) bu eserde, Alâî'nin müdellis râvilerle ilgili verdiği bilgileri sistemleştirmiş ve yeniden sınıflandırmıştır. Ayrıca Alâî'nin söz ettiği müdellis râvîlere 13 râvi daha ekleyerek toplamda 80 râvî hakkında bilgi veren bu müstakil bir eseri telif etmiştir.

8. *Tavzîhu'l-efkâr li me'ânî tenkîhi'l-enzâr*: İbnü'l-Vezîr'in (840/1436) eserini şerheden Emîr es-San'ânî bu eserde muhatabı yanıltıcı bir rivâyet biçimi olan tedlîse yer vermiş ve tedlîsin irsâl kavramıyla olan ilişkini incelemiştir.

9. *et-Tebyîn li-esmâi'l-müdellisîn*: Sıbt İbn el-Acemî (ö. 841/1438) bu eseri Alâî ve Makdîsî'den yararlanarak bazı ilavelerle oluşturmuştur. Eserin giriş bölümünü konuyla ilgili usûl bakımından değerlendirmeye ayırmış ve bu bölümde tedlîs ve çeşitleri hakkında bilgiler vermiştir. Daha sonra alfabetik sistem takip ederek 93 müdellis râvîyi incelemiştir.

10. *Ta'rîfü ehli't-takdîs bi merâtib el-mevsûfine bi't-tedlîs*: İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) hocası Alâî'yi merkeze alan bu eseri tedlîs konusu hakkındaki en kapsamlı çalışmalardan biridir. İbn Hacer eserin mukaddimesinde lügat ve ıstılah anlamı itibariyle tedlîsi ele almış ve usûl açısından tedlîs hakkında muhaddislerin görüşlerine yer vermiştir. Sonrasında konu hükmü açısından ele alan İbn Hacer, 153 müdellis râvîyi başvurdukları tedlîsin türüne göre beş tabakaya ayırarak her bir râvî hakkında kısa bilgiler vermiştir.

11. *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) bu eseri müdelles hadis hakkında tafsilatlı bilgiler ihtiva etmektedir. Bu eser çalışmamız açısında hem usûl hem de tabakât kitabı niteliğindedir. Kitapta hadis rivâyeti açısından tedlîs; örnekleri, çeşitleri ve hükümleriyle ele alınmış, muteber hadis kitapları konu açısından yorumlanmıştır. Akabinde *Sahîhayn*'da rivâyeti bulunan 67, rivâyeti bulunmayan 45 râvi olmak üzere toplam 112 müdellis ismi sıralanarak nispeten farklı bir muhteva oluşturulmuştur.

12. *Ta'rîfü ehli't-takdîs bi merâtib el-mevsûfine bi't-tedlîs*: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) bu eserinde nakillerinde bu yönteme başvuran müdellis râvileri yaptıkları tedlîsin boyutuna göre derecelendirerek beş tabakada sınıflandırmıştır.

13. *Fethu'l-muğis bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî*: Sehâvî (ö. 902/1497) bu eseri tedlîs ve çeşitlerini; örnekleri, hükümleri ve

muhaddislerin konuya dair birbirinden farklı görüş ve tahlilleriyle birlikte ele alan tafsilatlı bir kaynak eserdir.

14. *Tedrîbu'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*: Suyûtî (ö. 911/1505) bu eserinde tedlîs başlığı altında kendisinden önceki muhaddislerin konuya dair açıklamalarını derlemiştir.

15. *Cüz' fi esmâ'i'l-müdellisîn*: Suyûtî (ö. 911/1505) bu eserinde müdellis râvîlerin isimlerini alfabetik bir sıra takip etmek suretiyle zikretmiştir. Müellif 71 müdellisten söz etmiş ve herbiriyle ilgili özetleyici birtakım terimler kullanmıştır.

16. *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*: Bu eserde Tâhir el-Cezâirî (ö. 1920) konuyu bir hadis usûlü yaklaşımıyla ele almıştır.

17. *et-Te'nîs bi-şerhi manzûmeti'z-Zehebî fi ehli't-tedlîs*: Abdulaziz Muhammed b. Sıddık el-Gumârî'nin bu eseri, Zehebî'nin (ö. 748/1348) 12 beyitten oluşan manzum eserinde söz edilen 30 müdellis râvî hakkında bir şerh çalışmasıdır.

18. *Buhârî'nin Kaynakları*: Fuad Sezgin (ö. 2018) bu çalışmasında Buhârî'nin (ö. 256/869) *el-Câmiu's-sahîh'inde* geniş yer tutan muallak hadislerin eserde yer alma sebeplerini incelemiş ve bu hususun tedlîsle ilişkisi üzerinde durmuştur.

19. *Menhecu'n-nakd fi 'ulûmi'l-hadîs*: Muasır hadis alimlerinden Nûreddîn Itr, Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'i ve İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-hadîs*'ini şerh ettiği bu eserinde, söz konusu kaynak eserlerdeki bilgileri derleyerek tedlîs ve çeşitleri hakkında sistematik bilgilere yer vermiştir.

20. *et-Tedlîs fi'l-hadîs*: Çağdaş araştırmacı Dümeynî bu çalışmasında konuyu önce hadis usûlü açısından ele alarak tedlîs ve çeşitleri hakkında kapsamlı açıklamalarda bulunmuş, sonrasında da rivâyetlerinde bu yönteme başvuran müdellis râvilere ilişkin görüşlere yer vermiştir. Altı bölümden olu-

Sonuç

Hadis rivâyetinde tedlîs, hadisin en önemli unsurlarından biri olan isnâd üzerinden gerçekleştirilen bir tür aldatma eylemidir. Müdellis râvi bu eylemiyle hadis nakli sırasında gerek sened ricâli gerekse edâ sîgalarına yönelik çeşitli müdahalelerle muhatabı yanıltmaya yönelik bir girişimde bulunmaktadır. Çünkü bir râvinin, hocasından işitmediği bir hadisi isnâda müdahale ederek ondan duymuş gibi nakletmesi rivâyet kurallarına aykırı bir durumdur.

Tespit edilebildiği kadarıyla hadis rivâyetinde tedlîs faaliyeti sahâbe döneminden sonra ortaya çıkmıştır. Biz sahâbenin hadis rivâyetinde kimi zaman hadisi aldığı sahâbî râviyi hazfederek doğrudan Hz. Peygamber'den (sav) nakilde bulunmasının teknik anlamda terim olarak "tedlîs" ile bir ilgisinin olmadığı kanaatindeyiz. Öyle ki sahâbenin tedlîs yaptığını kabul etmeyen hadisçiler, eserlerine sahâbî mürsellerini almakta tereddüt etmemişlerdir. Hadis âlimleri de bir sahâbînin hadis aldığı sahâbî râviyi zikretmeksizin doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmasını kötü niyetli bir aldatma girişimi olan tedlîs ile bir tutmamışlardır. Nitekim onlar sahâbe döneminde rivâyet usûüne ilişkin yerleşik kuralların bulunmaması, isnâd tatbikinin henüz yerleşmemiş

olması, sahâbenin imam ve âdil oluşu, siyasî-itikâdî cereyanlarla fırka ve mezhep taasubunun olmaması, *Sahîhayn*'da da bu tür haberlerin bulunması vb. gibi faktörlerden hareketle sahâbe mürselini tedlîs kapsamında değerlendirmemişlerdir. Dolayısıyla aslında teknik anlamda tedlîs faaliyetinin tabiûn döneminde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Başlangıçta 'akit sırasında malın ayıp ve kusurunu gizlemek' anlamında bir fıkhî bir kavram olan tedlîsin ilk kez İmam Şâfiî (ö. 204/820) tarafından hadis ilmine ait teknik bir terim olarak kullanıldığı bildirilmektedir. Usûl yazım geleneğinin başlamasıyla birlikte Şâfiî'nin tedlîse ilişkin ortaya koyduğu tanımın birçok muhaddis tarafından tercih edildiği ve zamanla usûl eserlerinde yerleşik bir kullanım haline geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla II. (VIII.) asrın başlarında rivâyetlerde bir zaaf unsuru olarak görülmeye başlanan tedlîsin süreç içerisinde yaygın bir hal aldığı görülmektedir.

Hadis rivâyetinde başvurulan tedlîsin birçok sebebi vardır. Bunların bir kısmı doğrudan müdellisin kendisi ile bir kısmı da müdellis râvinin şeyhi ile ilgilidir. Bu doğrultuda itikadi nedenler, kabul görme eğilimi, alışkanlık, râvinin şeyhinden küçük olması, âlî isnâd elde etme isteği, ilmî rekabet, metnin senede tercih edilmesi vb. gibi birçok faktörün buna ivme kazandırdığı söylenebilir. Ayrıca sika râvilerden oluşan bir isnâdı baştan sona zikretmeye lüzum görmemekten veya senedi hatırlayamamaktan yahut ihtisâr etmekten dolayı veya râvilerin hafıza ve ricâl bilgilerini sınamak gibi salih niyetlerle de tedlîse başvurulduğu tespit edilmiştir.

Bu araştırmadaki tespitlerden biri de tedlîsin tanımına, şartlarına ve kapsamına ilişkin klasik usûl yazarları arasında görüş birliğinin bulunmayışıdır. Nitekim ileri sürülen tariflerde râvi ile şeyh arasında bulunması gereken bazı şartlardan

bahsedilmesine rağmen mülâkat, muâsarat ve semâ' ile ilişkisi bakımından tedlîsin bu tariflerinde görüş birliğinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, erken dönemlere ait eserlerde tedlîsin râvi ile hocası arasında bulunması gerektiği ileri sürülen muâsarat (çağdaş olma) şartına hasredildiği görülmektedir. Oysa daha sonraki eserlerde tedlîsin tarifine ilişkin râvi ile şeyh arasında bulunması gerekn muâsarat kavramı yerine mülâkat (görüşmüş olma) şartının getirildiği görülmektedir. Bu farklılığın en temel sebebinin İslam coğrafyasının sınırlarıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hadis tarihinin erken dönemlerinde coğrafî sınırların aynı çağda yaşayan her râvinin birbirleriyle görüşmelerine imkan vermeyecek kadar süratle genişlediği görülmektedir. Buradan hareketle söz konusu coğrafî sınır değişikliğinin tedlîs kavramının tanımına ilişkin şartların da değişmesine yol açtığı söylenebilir. Bu tespit özelinde İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) tedlîs için öngörülen şartlar açısından bir kırılma noktası oluşturduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) gibi usulcüler, şeyhiyle muâsır olan her râvinin, aynı zamanda mülâki de olacağı düşüncesiyle tanımın kapsamını geniş tutmuşlardır. Buna mukabil İbnü's-Salâh sonrası bu tanımın kapsamının nispeten daha dar tutulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Hacer (ö. 852/1448) ve takipçileri tedlîste muâsarat yerine mülâkat kriterini esas almışlardır. Bu sebeple İbn Hacer, irsâl-i hafî ile tedlîsi aynı şekilde tanımlayan İbnü's-Salâh'a itiraz etmiş ve bu iki terimin birbirinden farklı durumlar için kullanılması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda İbn Hacer tedlîs için râvi ile şeyhin mülâki olmasının zorunluluğuna dikkat çekerken ikisinin muâsır olmasının tedlîs için bir şart olarak değerlendirilemeyeceğini ileri sürmektedir. Çünkü bir râvinin muâsır

olduğu halde görüşmediği şeyhinden hadis işitmiş gibi naklettiği rivâyet tedlîs değil irsâl-i hafî içermektedir.

Bu etütte Hadis âlimleri arasında tedlîsi sınıflandırma noktasında da bir mutabakat olmadığı anlaşılmıştır. Örneğin Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) konuyu altı maddede ele alarak faklı bir taksimat ortaya koymuştur. Tedlîsi üç kısımda inceleyen eser müellifleri, daha çok Mukaddime şârihi Irâkî'nin (ö. 826/1423) takipçileridir. Bu müellifler tesviye tedlîsini isnâd tedlîsinden farklı bir konumda ele alarak bu taksimi üçe çıkarmışlardır. Bununla beraber, Sıbt İbnü'l-Acemî'nin (ö. 841/1437) eserine takdim yazan Yahyâ Şefîk; tedlîsin beş çeşit olduğunu belirtirken çağdaş alimlerden Misfir ed-Dümeynî ve Nûreddîn Itr, tedlîsü'l-isnâd ve tedlîsü'ş-şüyûh şeklinde ikili sınıflandırmayı tercih etmişlerdir. Bu etütte ise bahse konu mesele; isnâd, tesviye ve şüyûh tedlîsi olmak üzere üç grupta ele alınarak incelenmiştir.

Benzer şekilde tedlîsin hükmü konusunda da hadis âlimlerinin görüş birliği içinde olmadığı görülmüştür. Usûl kitaplarında tedlîse ilişkin hükümler incelendiğinde ilk dönem müelliflerinin meseleye daha müsamahakâr bir perspektifle yaklaştıkları, buna mukabil muahhar dönem usûl yazarlarının konuyu nispeten daha titiz bir şekilde değerlendirdikleri görülmüştür. Nitekim ilk dönem müelliflerinin aksine onlar, tedlîsin hükmü ve müdellis râviler konusunda sert bir tutum benimsemişlerdir. Kanaatimizce erken ve geç devir muhaddislerinin, tedlîs konusunda birbirinden farklı tavırlar ortaya koymalarının en önemli sebebi, kronolojik açıdan Hz. Peygamber'den (sav) uzaklaştıkça senedteki râvi sayısının çoğalmasına bağlı olarak tedlîs ihtimalinin artmasıdır. Çünkü bir tabiî'nin, kendisinden asırlar sonra yaşayan bir râviye göre senedini tedlîsten arındırması daha ko-

laydır. Bu durum tabiatıyla tedlîs eylemine bakış açısını da etkilediği söylenebilir.

Tedlîsin hükmünün kerâhetten haramlığa kadar değişebildiğini gösteren farklı kanaatlerin mevcudiyeti malûmdur. Fakat hangi çeşidi olursa olsun râvinin tedlîse başvurması muhaddislerce eleştirilmiştir. Genel itibariyle tedlîs ürünü rivâyetlere verilecek olan hükümde irtikâp edilen tedlîsin türü ile müdellisin cerh ve ta'dîl açısından durumunun dikkate alındığı görülmektedir. Yani muhaddisler, tedlîsin bütün çeşitlerine ve bu eyleme başvuran tüm müdellislere aynı hükmü vermemişlerdir. Bu durum, münekkit muhaddislerin gevşek ya da sıkı yaklaşımlarıyla ilgili olabileceği gibi tedlîs eylemine yönelen râvinin niyetinin hâlis olup olmamasıyla da ilgili olabilir. Nitekim tedlîsi ve çeşitlerini, doğrudan kabul ya da reddetmenin yanlış olduğunu belirten bazı muhaddislerin, mesele hakkındaki hükmü birtakım şartlara bağladıkları görülmektedir. Çünkü bazı muhaddisler, tedlîsi "zinâdan daha kötü" bazıları ise "senedten küçük bir düşüş" şeklinde değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla tedlîs ve türleri hakkındaki hükmün râviye ve rivâyete yönelik birtakım şartlar çerçevesinde ortaya konulması zarureti öne çıkmaktadır. Örneğin bir râvinin senedten râvi düşürmesinin ya da bazı râvileri ismi dışında bilinmeyen künyeleriyle anmasının tedlîsle ilgili olmayan nedenleri de olabilir. Dolayısıyla aldatıcı bir rivâyet yöntemi olan tedlîsin belirlenmesi hususunda sened yapısı ve sened ricâli üzerinde titizlikle durulması gerektiğini ifade etmek gerekir. Bu doğrultuda râvinin konumu ve rivâyetin durumunun titiz bir şekilde tetkik edildikten sonra irtikâp edilen tedlîsin çeşidi de göz önüne alınarak hüküm vermenin isabetli olacağı değerlendirilmişir.

Kaynakça

A'zamî, Muhammed Mustafa (ö. 2017). *Studies in Hadith Methodology and Literature*. Revised Edition. Riyad: yy, 1977.

Abdulfettah Ebû Gudde (ö. 1997). *Mevzû Hadisler*. trc. Enbiya Yıldırım. 2. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Abdullâh b. Yûsuf el-Cudey'. *Tahrîr-u 'ulûmi'l-hadîs*. Britania: Müessesetü'r-Reyyân, 2003.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855). *Kitâbü'l-'ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*. thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs. Riyâd: Dâru'l-hânî, 1408/1988.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855). *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1971.

Ahmed Rıza. *Mu'cem-u Metni'l-Lüga*. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hayat, 1958.

Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî (ö. 761/1359). *Câmiu't-tahsîl fi ahkâmi'l-merâsîl*. thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefî. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1986.

Avvâd b. Hüseyin el-Halef. *Rivâyâtü'l-müdellisîn fi Sahîh-i Müslim cem'uhâ tahrîcühâ el-kelâmü aleyhâ*. Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2003.

Avvâd b. Hüseyin el-Halef. *Rivâyâtü'l-müdellisîn fi Sahîhi'l-Buhârî cem'uhâ tahrîcühâ el-kelâmü aleyhâ*. Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, ty.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis Tesbit Yöntemi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

Avnî, Hatim b. Ârif. el-Mürselü'l-hafî ve 'alâkâtuh bi't-tedlîs. Medine: Dârü'l-Hicre, 1418/1997.

Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi (Hicri İlk Üç Asır)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870). *el-Câmi'u's-sahîh*. Dımaşk: Dâr İbn Kesîr, 2002.

Butrus el-Bustânî, *Muhîtu'l-muhît*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1977.

Cemâleddin el-Kâsımî, Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî (1866-1914). *Kavâi'dü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*. thk. Şuayb el-Arnavûd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd (ö. 400/1009'dan önce). *es-Sıhâh fi'l-luġa*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1990.

Coşkun, Cüneyt. *Hadis Rivâyetinde Tedlis ve Çeşitleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. 2006.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*, 23. Baskı. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.

Dümeynî, Misfir b. Gurmullah. *et-Tedlîs fi'l-hadîs*. Riyad: yy, 1412/1992.

Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed (ö. 1182/1768). *Tavzîhu'l-efkâr li me'ânî tenkîhi'l-enzâr*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Medine: el-Mektebetu's-selefiyye, ty.

Erul, Bünyamin. "Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslubu (I): Rivâyet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153) el-Câmi'i". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18/1 (2002): 27-61.

Erul, Bünyamin. "Tedlîs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40: 262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed el-Hamevî (ö. 770/1368-69). *el-Misbâhu'l-münîr fi ġarîbi'ş-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. thk. Abdülazîm eş-Şinnâvî. Mısır: Dâru'l-ma'ârif, ty.

Fîrûzabâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kamusu'l-muhît*. thk. Muhammed Naim el-Araksusî, 8. Baskı. Beyrût: yy, 2005.

Gumârî, Abdülazîz b. Muhammed b. Sıddîk. *et-Te'nîs bi-şerhi manzûmeti'z-Zehebî fi ehli't-tedlîs*, yyy: Muessesetu'r-Risâle, ty.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071). Kitâbu'l-kifâye fî 'ilmi'r-rivâye. yyy: yy, ty.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed (ö. 405/1014). *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsih*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2003.

Hansu, Hüseyin. *Mu'tezile ve Hadis*, Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2004.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkerim el-Bekrî. 2. Baskı. Mağrib: Vizâratü 'umûmi'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1387.

İbn Balabân, Emir Alâuddin Ali el-Fârisi (739/1338). *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertîbi İbn Balabân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Dâru'l-ma'ârif, ty.

İbn Dakîkul'îd, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed (ö. 702/1302). *el-İktirâh fi beyâni'l-ıstılâh ve mâ üdîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdîssi'l-ma'dûde mine's-sıhâh*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, ty.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr. Medine: el-Câmi'atü'l-İslamiyye, 1984.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *Nuhbetu'l-fiker şerhi*. çev. Talat Koçyiğit. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ty.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. thk. Abdülhamid b. Sâlih b. Kâsım. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *Ta'rîfü ehli't-takdîs bi merâtib el-mevsûfine bi't-tedlîs (Tabakâtü'l-müdellisîn)*. thk. Abdulğaffâr Süleymân, Muhammed Ahmed Abdülazîz. 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1987.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *Tehzîbu't-tehzîb*. Hindistan: Dâru'l-maârif en-Nizâmiyye, 1326/1908.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer ed-Dımaşkî (ö. 774/1373). *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisâri 'ulûmi'l-hadîs*. Şerh. Ahmed Muhammed Şâkir, thk. Nâsırüddin el-Elbânî. Riyâd: Mektebetü'l-ma'ârif, 1996.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim (ö. 711/1311). *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdr, ty.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed eş-Şeybânî (ö. 606/1210). *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l*-eser. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Tâhir Ahmed ez-Zâvî. Kahire: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1963.

İbnü'l-Irâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm (ö. 826/1423). *Şerhu nazmi'l-iktirâh fi'l-ıstılâh*. thk. Ebü'l-Fadl Abdulkâdir el-İdrîsî. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2006.

İbnü'l-Irâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm (ö. 826/1423). *Kitâbü'l-müdellisîn*. thk. Re'fet Fevzî Abdulmuttalîb, Nâfiz Huseyn Hammâd. yyy: Dâru'l-Vefâ, 1995.

İbnü'l-Mülakkın. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer el-Mısrî (ö. 804/1401). *el-Mukni' fi 'ulûmi'l-hadîs*. thk.Abdullâh b. Yusuf el-Cudey'. Suud: Dârü'l-fevâz, 1453.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245). *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nurettin 'Itr, Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1986.

Juynboll, G. H. A. *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.

Kâdı İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149). *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve't-takyîdi's-semâ'*. thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kâhire: Dârü't-türâs, 1970.

Kandemir, M. Yaşar. "Hadîs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 15: 27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Karaman, Hayreddin. *Hadise Dair İlimler ve Hadîs Usûlü*. 10. Baskı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî (1857-1927). *Hadis Literatürü*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayınları,1994.

Kırbaşoğlu, M. Hayri. *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. 4. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.

Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü*, 7. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Mahmud Esad, İbnü'l-Emîn. *Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi ve Seydişehrî'nin Usûl-i Hadîsi*. çev. Emre Yazıcı. İstanbul: Yasin Yayınları, 2009.

Mahmut Tahhân. *Teysîru mustalahi'l-hadîs*. İskenderiye: Merkezu'l-hudâ li'd-dirâsat, 1415.

Mawil Izzi Dien. "Tadlis". *The Encyclopaedia of Islam*. Editör. P. J. Bearman vd. 10: 77-78. Leiden: Brill Press, 2000.

Muhammed ez-Zâvî, *Tertibu'l-kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Daru'l-fikr, ty.

Muhammed Hasan Abdülğaffâr. *Şerhu kitabi't-tedlîs fi'l-hadîs li'd-Dümeynî*. yyy: Şebeketu'l-İslâmiyye, ty.

Müslîm, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875). *et-Tabakât*. Riyâd: Dâru'l-hicr, 1991.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915). *Zikru'l-müdellisîn*. thk. Şerîf Hâtim b. Arif el-Avnî. Mekke: Daru'l-'âlimu'l-fevâid, 1423.

Nûreddîn Itr. *Menhecu'n-nakd fi 'ulûmi'l-hadîs*. 2. Baskı. Dımeşk: Dâru'l-fikr, 1779.

Özafşar, Mehmet Emin. *Hadis İlmine Giriş*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2009.

Polat Salahattin ve dğr. *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008.

Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları*. 2. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Râmehürmüzî, Ebû Muhammed b. Hasen b. Abdirrahmân (360/971). el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î. thk. Muhammed Accâc Hatîb. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1391/1971.

Recep Abdulcevâd İbrahim. *Mu'cemi'l-mustalahâti'l-İslâmiyye fi'l-misbâhı'l-munîr*. Kahire: Dâru'l-Âfâkı'l-Arabiyye, 2002.

Reinhard Dozy (ö. 1883). *Tekmiletü'l-me'âcimi'l-'Arabiyye*. çev. Muhammed Selîm Nu'aymî. Bağdat: Dârü'r-Reşîd, 1981.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân (ö. 902/1497). *Fethu'l-muğis bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî*. thk. Abdulkerîm el-Hudayr, Muhammed el-Fuheyd. Riyâd: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 1426.

Serahsi, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed (ö. 483/1090), *Usulü's-Serahsi*, Beyrut: Dârul'l-Ma'rife, ty.

Seyyid Abdülmâcid el-Gavrî. *et-Tedlîs ve'l-müdellisûn*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1430/2009.

Sezgin, Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956.

Sıbt İbn el-Acemî, Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm el-Halebî (ö. 841/1438). *et-Tebyîn li-esmâi'l-müdellisîn*. thk. Yahya Şefik, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1406/1986.

Subhi es-Salih. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. 9. Baskı. . İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505). *Tedrîbu'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1996

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505). *Elfiyetu's-Suyûtî fi 'ilm-i Hadîs*, şerh. Ahmed Muhammed Şâkir. yyy: el-Mektebetu'l-'ilmiyye, ty.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505). *Cüz' fi esmâ'i'l-*müdellisîn. thk. Mahmud Muhammed Hasen. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ty.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs (ö. 204/820). *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, ty.

Tâcuddîn et-Tebrizî, Ali b. Abdillah b. Ebi'l-Hasan (ö. 746). *el-Kâfî fi 'ulûmi'l-hadîs*, Ürdün: Dârü'l-Esîriyye, 2008.

Tâhir el-Cezâirî, Muhammed Sâlih b. Ahmed (ö. 1920). *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, 1995.

Toksarı, Ali. "Müdelles Hadis ve Sahabeye Tedlîs İsnadı". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5 (1988): 221-236.

Ulusoy, Ömer Mehmet. *Hadis Rivâyetinde Tedlis Uygulaması ve İbn Hacer'in Tabakatü'l-Müdellisîn Adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. 2008.

Yardım, Ali. *Hadîs I-II*. 5. Baskı., İstanbul: Damla Yayınları, 2010.

Yıldırım, Enbiya. *Hadisçiler ve Çelişki*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

Zâvî, et-Tâhir b. Ahmed ez-Zâvî et-Trâblusî (ö. 1986). *Tertîbü'l-Kâmûsi'l-muhît 'alâ tarîkati'l-Misbâhi'l-münîr ve esâsi'l-belâġa*. 3. Baskı yyy: Dâru'l-Fikr, ty.

Zebidî, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed (ö. 893/1488). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, çev. Ahmed Naim. 5. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî (ö. 748/1348). *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1963.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî (ö. 748/1348). *el-Mûkıza fi 'ilmi mustalahi'l-hadîs*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, ty.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır (ö. 794/1392). *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynü'l-Âbidîn b. Muhammed, Riyâd: Edvâu's-selef, 1998.